

документів. – Львів, 1931. – С. 114. 8. Діло. – 1918, 22 жовт. 9. Кузьма О. Цит. пр. – С.31. 10. Кузьма О. Цит. пр. – С. 32. 11. Лозинський М. Галичина в роки 1918–1920. – Відень, 1922. – С. 31. 12. Макарчук С.А. Українська республіка галичан: Нариси про ЗУНР.– Львів, 1997. – С. 43. 13. Лозинський М. Цит. пр. – С. 32. 14. Тищик Б. Цит. пр. – С. 134. 15. Кузьма О. Цит. пр. – С. 32. 16. Гуцуляк М. Перший Листопад 1918 року на західних землях України зі спогадами і життєписами членів Комітету виконавців Листопадового Чину. – К., 1993. – С. 16–17. 17. Там само. – С. 178. 18. Левицький К. Розпад Австрії і українська справа // Воля. – Відень, 1920. – Т. 3, № 1. – 3 лип.; № 2. – 10 лип. 19. Лозинський М. Цит. пр. – С. 34–35. 20. Гуцуляк М. Цит. пр. – С. 52–53. 21. Українське слово. – 1918. – 29 жовт. 22. Діло. – 1918, 29 жовт. 23. Кузьма О. Цит. пр. – С. 36. 24. Литвин М. Український та польський істеблішмент у період Великої війни і національно-демократичних революцій (1914–1918 рр.) / Україна–Польща: історія і сучасність. – Ч. 1. – К., 2003. – С. 169–170. 25. Діло. – 1918, 30 жовт. 26. Лозинський М. Цит. пр. – С. 37. 27. Тищик Б. Цит. пр. – С. 141. 28. Кузьма О. Цит. пр. – С. 39. 29. Діло. – 1918, 30 жовт. 30. Діло. – 1918, 2 лист. 31. Кузьма О. Цит. пр. – С. 38. 32. Діло. – 1918, 31 жовт. 33. Лозинський М. Цит. пр. – С. 38. 34. Макарчук С.А. Цит.пр. – С. 45. 35. Кузьма О. Цит. пр. – С. 41. 36. Там само. – С. 43. 37. Макарчук С.А. Цит. пр. – С. 48.

УДК 94 (477) “1917-1918”+355.4.

Н.О. Химиця

Національний університет “Львівська політехніка”,
Інститут гуманітарних та соціальних наук

УЧАСТЬ МОЛОДІ В УКРАЇНСЬКОМУ ВІЙСЬКОВОМУ РУСІ І ТВОРЕННІ ЗБРОЙНИХ СИЛ УНР (березень 1917 р. – квітень 1918 р.): ІСТОРІОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ

© Химиця Н.О., 2009

Проаналізовано стан наукової розробки цієї проблеми вітчизняними та зарубіжними дослідниками.

In the article has been analyzed the condition of the scientific problem by the native and foreign historians.

Загальноприйнятим є погляд, що визначає за молоддю діяльну і активну участь фактично у всіх революційних, соціальних і національних рухах, у збройній боротьбі за повалення реакційних політичних режимів, за національне визволення народів, соціальні права і можливості людей. Дуже переконливим підтвердженням такого погляду була позиція і участі молоді України в Українській національній революції 1917–1921 рр., в тому числі на тому її етапі, коли визвольні змагання народу очолювала Центральна Рада. Саме цей аспект українського військового руху не отримав достатнього висвітлення в науковій літературі.

За часів радянської влади з ідеологічних та політичних міркувань дослідження питання було неможливим. Колишня радянська історіографія, фальсифікуючи масовий національно-визвольний рух в Україні після повалення російського самодержавства, негативно оцінювала і український військовий рух, а питання ролі молоді у цьому процесі свідомо замовчувала. Заідеологізовані явища розвитку політичної системи радянського суспільства, заборона творчої свободи та панування єдиних стереотипів в оцінці національно-визвольної боротьби в Україні зумовили появу досліджень, в яких українська молодь, що підтримувала Центральну Раду, розглядалися тільки як буржуазно-націоналістична, а молодіжні українські військові організації та формації оцінювалися як контрреволюційні. Хоча такі ознаки були притаманні радянській історіографії майже впродовж усього її існування, можна виділити певні етапи у її розвитку, що мали свої характерні особливості.

Перший етап тривав від 1920-х до 1950-х років. Радянські історики того часу розглядали військові аспекти діяльності Центральної Ради у контексті досліджень боротьби більшовиків за владу в Україні. Для їхніх праць характерне різко негативне ставлення до Центральної Ради та її військового будівництва. З цієї причини матеріали досліджень радянських істориків використовувалися автором, передусім, як довідковий матеріал для з'ясування загальної картини подій, ходу збройної та політичної боротьби. Зокрема, це стосується робіт В. Манілова [1] та Н. Патлаха [2].

Варто підкреслити, що у працях радянських істориків зазначеного періоду особливою категоричністю суджень був позначений розгляд Вільного козацтва – військової формації, у складі якої переважала українська робітнича і сільська молодь. Радянські автори безапеляційно писали про “контрреволюційність” Вільних козаків та їх ворожість інтересам українського народу. Концепція радянських дослідників зводилася до того, що з метою придушення селянського руху Центральна Рада у спотвореному вигляді використала традиції козацького минулого, створювала з синків сільських куркулів та молоді української націоналістичної інтелігенції вільнокозачі загони. Останні, мовляв, проводили за її наказами жорстокі каральні акції проти революційного селянства.

Серед наукового доробку радянських істориків окремо потрібно виділити роботи І. Щабатіна [3] та Г. Карпенка [4], які дотримуючись вищенаведеного заідеологізованого погляду, водночас доволі інформативно висвітлили окремі аспекти участі української молоді у розвитку вільнокозачого руху на селі.

В період з 1950-х до 1970-х років радянська історіографія виявляла підвищену увагу до українського військового руху. У багатьох працях поширена була думка про вплив українського військового руху на хід революції в Україні, відзначалися окремі факти про роль молоді у революційних процесах. Можна відмітити, зокрема, монографії М. Френкіна [5, 6] та П.А. Голуба [7], які спиралися на колосальний архівний матеріал і містили важливу інформацію про український військовий рух та цінні кількісні характеристики українізації російської армії. Помітною є стаття А. Ткачука “Крах спроб Центральної Ради використати українізовані військові формування в 1917 році” [8], в якій він на основі документальних джерел висвітлював події, пов’язані з українізацією частин російської армії. У роботі, правда через призму комуністичної ідеології, розкриваються позиції політичних партій щодо національного руху в російській армії. Автор розглядає революційні процеси на фоні боротьби різних політичних партій за впливи на армію. Формування національних українізованих частин кваліфіковане як “боротьба демократичної та реакційної течії”. Прагнення до створення Української державності та спроби українізації частин автором подано як захист інтересів української буржуазії в особі Центральної Ради.

Цікавий матеріал про соціальний склад російської армії та про діяльність політичних партій у прифронтових округах містить монографія М. Якупова, що була опублікована у 1975 році [9]. Окреме дослідження цей історик присвятив огляду політичної боротьби в Одеському військовому окрузі [10]. Висвітлюючи гостру політичну боротьбу між більшовицькими та національними партіями в Україні, автор справедливо зазначав, що великий вплив серед селян, солдат і робітників мали самостійники.

Помітним внеском у дослідження проблем революціонізації армії та національного руху у ній є наукові праці Л.С. Дещинського, у яких на основі архівних документів і матеріалів висвітлюється демократизація та розпад російської армії в Україні у 1917 р., виділення із її складу українізованих частин [11, 12].

Отже, у 1950–1970-х рр. спостерігалось деяке поживлення військово-історичних досліджень у радянській історіографії. Проте в умовах панування комуністичних ідеологічних догм питання про роль молодіжних військових формацій у національно-визвольних змаганнях доби Центральної Ради окремо не вивчалось.

Військово-історична проблематика доволі плідно розроблялася за кордонами України, де були сприятливі умови для вільного розвитку думки. У період з 1921 до 1950 рр. відповідно до скупчень старшин колишніх українських армій у різних європейських країнах було створено кілька наукових осередків, які займалися дослідженням військово-історичної проблематики. У Польщі

такі центри існували у Каліші та Варшаві, де з 1925 року діяло Українське воєнно-історичне товариство, яке видавало збірники “За державність” і “Табір”. Порівняно з дослідженнями радянської історіографії, праці українських військових істориків, що публікувалися у цих збірниках, відзначалися більшою об’єктивністю в оцінках військової діяльності Центральної Ради, а головне, в них окремою ланкою виділялись деякі аспекти участі молоді у процесі українізації російської армії та творенні Збройних сил УНР. Так, у збірнику “За державність” були опубліковані праці В. Савченка [13], Ю. Науменка [14], А. Маруценка-Богданівського [15], у яких відзначалася провідна роль молодого офіцерства і молодих старшин у розгортанні українізації російської армії. Про залучення молоді у створення окремих військових частин та формацій йшлося у спогадах Ю. Липи [16] та А. Гончаренка [17].

Протягом 1920–1930-х рр. велику роль у розвитку української військово-історичної науки відіграв Львів, де з 1921 року активно діяло видавництво “Червона Калина”. Видавництво ставило своїм головним завданням пропагувати військові традиції національно-визвольних змагань українського народу 1917–1921 рр. Крім наукового збірника “Літопис Червоної Калини”, видавництво щорічно видавало історичний календар-альманах “Червона Калина”, який був надзвичайно популярним серед української молоді. Календарі були ілюстровані і в них щомісяця подавався опис якоїсь героїчної події з періоду визвольної війни 1917–1921 рр. У контексті загальних воєнно-історичних досліджень у цих збірниках друкувалися спогади, в яких порушувалися окремі аспекти участі молоді в українському військовому русі. Зокрема, потрібно відзначити мемуари О. Думіна [18], Р. Сушка [1] про створення і бойовий шлях Галицько-Буковинського куреня Січових Стрільців та спогади В. Євтимовича [20], М. Михайлика [21], які містять дані про українізацію київських військових шкіл, участь юнаків у Крутянській битві.

Найбільш плідно висвітлювалась тема про створення окремих військових формацій та їх бойовий шлях. Праці про це будувались частково на власних спогадах авторів, частково на інших документальних і мемуарних джерелах.

Найретельніше дослідженою виявилася історія формації Січових Стрільців. Рівень її вивченості піднявся до створення синтетичної праці – “Історії січових стрільців”, яка узагальнила усі на той час відомі матеріали [22].

Вершиною розвитку української військової історіографії 1920–1930-х років, поза усіляким сумнівом була “Історія українського війська”. Ця праця є всебічним і фундаментальним дослідженням української військової історії загалом та розкриває деякі аспекти участі молоді у створенні окремих військових частин. Але це не заважає нам бачити, що опис ходу подій 1917–1921 рр., аналіз їх причин і наслідків у ній має істотні недоліки, а саме: неповноту викладу та фактологічні неточності [23].

Загалом за широтою кола розглянутих проблем та масштабами залучення до наукового обігу джерел період 1920–1930-х років, порівняно з наступними, можна вважати найпліднішим. Проте помітна суб’єктивність більшості мемуарних праць завадила створенню об’єктивних досліджень про участь молоді в українському військовому русі та в організації військового захисту Української державності періоду Центральної Ради.

З 1950-х років центр історичної науки діаспори перемістився у Великобританію та на Американський континент, де різноманітні громадські організації проводили роботу зі збереження історичної спадщини Української революції 1917–1921 рр. і сприяли виданню праць, які висвітлювали боротьбу українського народу за суверенність.

Серед істориків діаспори потрібно виділити дослідження В. Кедровського [24], Я. Зозулі [25] та В. Зарицького [26]. Багатогранні праці цих авторів розкривають широкий спектр проблем, що вирішувалися в роки революції 1917–1920 рр. Ці роботи розкривають політичне кредо, прагнення і практичну діяльність провідників різноманітних політичних таборів, спрямовану на створення української державності та національних військових формувань. До важливих досягнень цього часу можна віднести дослідження початкового етапу формування військової політики Центральної Ради в контексті боротьби з альтернативною військовою програмою та діяльністю самостійницьких

організацій, які проводили найактивнішу агітацію серед молодіжних військових організацій і формувань. Це питання розглядається в працях П. Мірчука [27] та Р. Млиновецького [28]. Хоча роботи представників діаспори утворюють значний пласт історичної літератури як з питань військового будівництва доби Центральної Ради, так і стосовно участі молоді у цьому процесі, вони здебільшого мають історико-мемуарний характер. І це зрозуміло, адже українські автори в еміграції не могли використовувати матеріали, що були зосереджені у архівних фондах Радянської України.

Окремі питання української військової історії 1917–1918 рр. знайшли відображення у дослідженнях американських учених Д. Решетаря [29, 30] та М. Стахіва [31]. Ці роботи мають науково-публіцистичний характер.

Із здобуттям Україною незалежності у 1991 р. для вивчення історії визвольних змагань створилися сприятливі умови. Найголовніше, відкрився вільний доступ до архівних матеріалів та періодичної літератури, що є головною опорою історичних досліджень. Для розкриття проблеми важливе значення мають ґрунтовні дослідження Української національно-демократичної революції 1917–1920 рр., здійснені В. Верстюком [32, 33], В. Веригою [34] О. Рубльовим і О. Реєнтом [35] та ін. В 1992–1996 рр. були опубліковані дослідження О. Бойка [36] та А. Гриценка [37], в яких аналізується поведінка різних соціальних верств у національно-демократичній революції 1917–1920 рр. на Україні. Ці автори фактологічним матеріалом підтверджують, що Центральна Рада, українські національні партії протягом усього 1917 р. мали широку підтримку серед різних груп української молоді.

У 1999 р. побачили світ дві фундаментальні праці про Українську революцію 1917 – 1920 рр. В.Ф. Солдатенка [38; 39]. Автор на основі історичних джерел проаналізував політичні внутрішні та міжнародні, ідеологічні, військові, дипломатичні, кадрові та інші аспекти Української революції, простежив взаємозв'язки революційних національних рухів на сході і заході України. І все ж широке історичне полотно Української революції у працях В.Ф. Солдатенка обіймає не весь її період, доведене тільки до осені 1919 р. В них так само принагідною є увага автора до висвітлення ролі української молоді в національній революції.

На початку 1990-х років почали з'являтися важливі розвідки окремих аспектів української військової політики 1917–1918 років. Значний інтерес, зокрема, становлять дослідження В. та І. Солдатенків про полуботківське повстання влітку 1917 року [40] та реконструкція Я. Тинченком подій першої українсько-більшовицької війни [41; 42]. Великим науковим досягненням сучасних істориків є достатньо повне відтворення біографій визначних генералів та офіцерів українського війська доби національно-визвольних змагань, яке здійснено О. Колянчуком, М. Литвином та К. Науменком [43].

Певні успіхи у розробці військово-історичної тематики на сучасному етапі має львівський науковий осередок, в якому під керівництвом професора Дещинського Л.Є. сформувалась наукова школа, яка досліджує усі складові українського військового руху доби Центральної Ради, вивчає вплив українізації армії на державотворчі процеси в Україні того періоду. Для розкриття питання участі молоді в українському військовому русі велике значення мають, зокрема праці Л.Є. Дещинського [44; 45; 46], В. Голубка [47; 48; 49] та Р. Зінкевича [50; 51], в котрих розкривається процес українізації російської армії у 1917 році та військова політика Центральної Ради. Певною мірою львівський науковий осередок у 1990-х роках став продовжувачем яких традицій національної військово-історичної школи, що була створена українськими дослідниками в еміграції після поразки національно-визвольної революції 1917–1921 рр.

Огляд наукової літератури дає нам підстави стверджувати, що незважаючи на низку праць із досліджуваної проблематики, питання участі молоді в українському військовому русі періоду Центральної Ради потребує ґрунтовного та комплексного дослідження. Оскільки знання військово-політичної історії України у сьогоднішній складній політичній ситуації є головною метою реалізації державної програми військово-патріотичного виховання. А відродження в Україні різних воєнізованих молодіжних формувань допоможе зміцнити Армію України, підвищити духовність, національну свідомість, патріотизм, фізичне загартування молодого покоління.

1. Манилов В. Из истории взаимоотношений Центральной Рады с Временным правительством // *Летопись революции*. – 1923. – № 1. – С. 65–79. 2. Патлах Н.С. В боротьбі за радянську владу в Києві. Січневе повстання в залізничному районі // *Літопис революції*. – 1928. – №1 (28). С. 176–187. 3. Шабатін І. Від скинення царату до влади Рад // 1917 – 1920 роки на Білоцерковщині. – Біла Церква, 1927. – С. 22. 4. Карпенко Г. Селянський рух на Київщині за часів австро-германської окупації та гетьманщини // *Літопис революції*. – 1931. – № 1–2. 5. Френкин М.С. Захват власти большевиками в России и роль тыловых гарнизонов армии. Подготовка и проведение октябрьского мятежа. 1917–1918. – Иерусалим: Став, 1982. 6. Френкин М.С. Революционное движение на Румынском фронте. 1917 – март 1918 гг. Солдаты 8-й армии Румынского фронта в борьбе за мир и власть Советов. – М.: Наука, 1965. 7. Голуб П.А. Солдатские массы Юго-Западного фронта в борьбе за власть Советов (март 1917 года – февраль 1918 года). – К.: Гос. Изд-во политической литературы УССР, 1958. 8. Ткачук А. Крах спроб Центральної Ради використати українізовані військові формування в 1917 році // *Український історичний журнал*. – 1967. – № 8. – С. 75–84. 9. Якупов И.М. Борьба за армию в 1917 году (Деятельность большевиков в прифронтовых округах) – М.: Мысль, 1975. 10. Якупов И.М. Большевики во главе революционных солдатских масс (1917–январь 1918). – К.: Изд-во Киевского ун-та, 1967. 11. Дециньський Л.С. Участь політичних партій у виборах до Всеросійських Установчих Зборів на Південно-Західному, Румунському фронтах і Чорноморському флоті в 1917 р. // *Вісник ЛПІ*. – Львів, – 1977. – № 176. – С. 3–21. 12. Дециньський Л. Революційні події на Південно-Західному, Румунському фронтах і Чорноморському флоті в 1917 р. – Діп. – Львів, 1979. 13. Савченко В. Український рух у російських частинах у 1917 та 1918 рр. // *За державність*. – Калиш, 1934. – Зб. 4. – С. 145 – 160. 14. Науменко Ю. На переломі. Причини до історії українізації частин в бувшій російській армії. – Луцьк–Рівне в 1917 р. // *За державність*. – 1935. Зб. 5. – С. 186–196. 15. Марущенко-Богданівський А. Матеріали до історії І-го кінного Лубенського ім. запорожського полковника Максима Залізняка полку // *За державність*. – Калиш, 1935. – Зб. 5. – С. 209–226. 16. Липа Ю. Одеська “Січ” // *За державність*. – Калиш, 1935. – Зб. 5. – С. 207–208. 17. Гончаренко А. Бій під Крутами // *За державність*. – Варшава, 1938. – Зб. 9 – С. 145–153. 18. Крезуб А. Початок Галицького Курія Січових Стрільців // *Історичний календар-альманах Червоної Калини на 1926 р.* – Львів; – К., 1925. – С. 55–60. 19. Сушко Р. Січові Стрільці за Центральної Ради (Мої спомини про першу сотню СС) // *Історичний календар-альманах Червоної Калини на 1928 р.* – Львів. – К., 1927. – С. 9–37. 20. Євтимович В. Початки українського військового шкільництва в 1917–1918 рр. // *Літопис Червоної Калини*. – Львів, 1937. – Ч. 12. – С. 7–11. 21. Михайлик М. Виступ Першої Української Військової Школи // *Літопис Червоної Калини*. – 1932. – Ч. 3. – С. 18–22. 22. Кучабський В. Січові Стрільці, їх історія і характер: Нарис. – Львів: Вид. накладом І. Квасниці, 1920. 23. Історія українського війська / І. Крип’якевич, Б. Гнатевич, З. Стефанів та ін. – Львів: Вид. І. Тиктора, 1936. 24. Кедровський В. Початки українізації в російській армії і Перший Український військовий з’їзд // *Вісті комбатанта*. – Торонто, 1967. – № 1. – С. 24 – 31. 25. Зозуля Я. Всеукраїнський військовий з’їзд в 1917 р. // *Вісті комбатанта*. – Торонто, 1967. – № 4. – С. 29–34. 26. Зарицький В. Крутянська подія. – Чикаго: Друкарня Вол. Бернацького, 1972. 27. Мірчук П. Трагічна перемога. – Торонто: Ліга Визволення України, 1954. – 63 с. 28. Млиновецький Р. Нариси з історії українських визвольних змагань, 1917–1918 рр. (Про що “історія мовчить”): У 2 т. – 2-ге вид., перекл. і знач. допов.– Торонто, 1970–1973. – Т. 1. – 1970. 29. Reshetar J. The Ukrainian Revolution. 1917–1920. A study in nationalism. – New-York, 1972. 30. Reshetar J. Ukrainian and Russian Perceptions of the Ukrainian Revolution // *Ukraine and Russia in Their Historical Encounter*. – Canadian Institute of Ukrainian Studies Press University of Alberta. – Edmonton, 1992. – P. 140 – 164. 31. Stahiw M. Ukraine and Russia: an outline of history and military relations (december 1917 – april 1918). – N.Y., 1967. 32. Верстюк В.Ф. Українська революція: доба Центральної Ради // *Український історичний журнал*. – 1995. – № 2. – С. 65–78; № 5. – С. 79–88; – № 6. – С. 66–78. 33. Верстюк В.Ф. Роль і місце Центральної Ради в модерній історії України // *Український історичний журнал*. – 1997. – № 5. – С. 17 – 25. 34. Верига В. Визвольні змагання в Україні 1914–1923 рр.: У 2 т. / НАН України. Ін-т українознавства. – Львів, 1998. – Т. 1. 35. Рубльов О.С., Реєнт О.П. Українські визвольні

змагання 1917 – 1921 рр. – К.: Видавничий дім “Альтернативи”, 1999. 36. Бойко О.Д. Історія України: Посібник. – 2-ге вид. доп. – К.: Вид. центр «Академія», 2002. 37. Гриценко А. Українські робітники на шляху творення національної держави (1-й Всеукр. робітн. з'їзд 11–14 лип. 1917 р.) / АН України; Ін-т історії України. – К., 1992. – 40 с. – (Історичні зошити, № 5). 38. Солдатенко В.Ф. Українська революція: Історичний нарис. – К.: Либідь, 1999. 39. Солдатенко В. Українська революція: Концепція та історіографія (1918–1920 рр.). – К.: Пошук; Видавн. агентство “Книга пам'яті України”; Видавн. центр “Просвіта”, 1999. 40. Солдатенко В.Ф., Солдатенко І.В. Виступ полуботківців у 1917 році / Спроба хронікально-документальної реконструкції подій // Український історичний журнал. – 1993. – № 7–8. – С. 17–29; № 9 – С. 28–39; № 10. – С. 3–20. 41. Тинченко Я. Перша українсько-більшовицька війна 30 (17) грудня 1917 р. – 3 травня 1918 року // Генеза. – К., – 1994. – № 1. – С. 158–176. 42. Тинченко Я. Перша українсько-більшовицька війна (грудень 1917 р. – березень 1918 р.) / Ін-т українознавства. НАН України. – К.: – Львів, 1996. 43. Колянчук О., Литвин М., Науменко К. Генералітет українських визвольних змагань. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1995. 44. Дециньський Л.Є., Зінкевич Л.В. Збройні сили Української Народної Республіки // Вісник українознавства державного університету «Львівська політехніка». 1994. – С. 3–10. 45. Дециньський Л.Є. З історії створення Збройних сил УНР (березень 1917-березень 1918рр.) // Вісник НУ “Львівська політехніка” “Держава та армія”. – Львів, 1998. № 344. – С. 3–14. 46. Дециньський Л.Є. З історії боротьби УНР проти більшовицької агресії (грудень 1917 – січень 1918): уроки і сучасність // Вісник НУ “Львівська політехніка” “Держава та армія” – Львів, 1999 – № 377 – С. 3–10. 47. Голубко В. Армія УНР. 1917–1918: Утворення та боротьба за державу. – Л: Кальварія, 1997. – 275 с. 48. Голубко В. Військове будівництво в Україні періоду Центральної Ради // Автореф. дис... д-ра іст. наук 07.00.02 / Держ. ун-т «Львівська політехніка». – Л, 1998. 49. Голубко В. Симон Петлюра і формування української військової доктрини // Вісник НУ “Львівська політехніка” “Держава та армія”. – 1998. – № 334. – С. 41–47. 50. Зінкевич Р.Д., Марискевич Т.Г. Формування перших українських військових з'єднань у 1917 р. // Вісник Львівського університету. Серія історична. – 1992. – Вип. 28. – С. 73–77. 51. Зінкевич Р.Д. Діяльність українських політичних партій серед армій і тилових гарнізонів Південно-Західного і Румунського фронтів (лютий 1917–січень 1918 рр.) Автореф. дис... канд. іст. наук. 20.02.22 / Держ. ун-т «Львівська політехніка». – Л., 1995.